

Психологічні особливості «Я-концепції» юнаків з екоцентричною та антропоцентричною спрямованістю

А. І. Литвинчук

Житомирський державний університет імені Івані Франка
Corresponding author. E-mail: lytvynchukalla@gmail.com

Paper received 13.10.17; Accepted for publication 18.10.17.

Анотація. Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження особливостей «Я-концепції» юнаків з екоцентричною та антропоцентричною спрямованістю. Визначено інтенсивність суб'єктивного ставлення до природи для встановлення розвиненості екологічної самосвідомості за компонентами інтенсивності взаємодії зі світом.

Ключові слова: екологічна самосвідомість, «Я-концепція», екоцентрична спрямованість особистості, антропоцентрична спрямованість особистості.

Вступ. Нині особливо важливим завданням є гармонізація стосунків між людиною та природою, як взаємодоповнюючих елементів. Підґрунтям для таких гармонійних стосунків є екологічна самосвідомість особистості, як утворення, що власне відповідає за саморегуляцію особистості щодо позитивного функціонування в навколишньому середовищі, тому варто приділити увагу формуванню стійкої «Я-концепції», як запоруки екоцентричної спрямованості особистості. Інтеграція у природне середовище передбачає емоційну включеність у нього. Нерозвиненість екологічного аспекту свідомості юнацтва свідчить про можливі труднощі у інтеграції молоді до природного середовища та не сформованість «Я-концепції».

Короткий огляд публікацій. Найважливіший психологічний процес в юнацькому віці – становлення самосвідомості та стійкого образу «Я». За Л.С. Виготським результатом, сутністю юнацького віку є сформована самосвідомість особистості [2]. Для юнаків теоретизування, абстрагування, стає невід'ємною психологічною потребою. Тут якраз і виявляється так звана «суб'єктифікація природних об'єктів» [3]. Суб'єктифікація екологічного світогляду особистості визначається структурою суб'єктності самої особистості і характером взаємодії з природними об'єктами. Структура суб'єктності визначається рішенням низки завдань: пізнання світу, формування суб'єктного ставлення до світу, перетворення світу [4, с. 22-29]. Прогресивний (коеволуційний) розвиток забезпечують механізми внутрішнього гальмування і самоконтролю, а також здатність вибірково реагувати на зовнішні подразники. Суб'єктивізація, сприймання об'єктів природи як значимих, забезпечує диференціацію цих об'єктів. Поряд з підвищеним рівнем емоціональної вибіркості юнаків (тобто вибору стимулів на які реагує суб'єкт) в юнацькому віці продовжується диференціація за силою емоціональної реакції. Вчені підкреслюють, що низький рівень емоційної реактивності є показником регресу у становленні особистісної самості [3].

Метою є емпіричне дослідження особливостей «Я-концепції» юнаків з екоцентричною та антропоцентричною спрямованістю, встановлення домінуючого типу спрямованості у юнацькому віці (екоцентричного чи антропоцентричного).

Матеріали та методи. Для дослідження самоставлення особистості був використаний тест двадцяти тверджень на самоставлення (Twenty Statements

Attitude Test) М. Куна та Т. Мак-Партланда. Тест являє собою напівстандартизований опитувальник. Тест наближений до проєктивних методів дослідження особистості. Теоретичне підґрунтя тесту становить положення М. Куна про розуміння особистості, операційну сутність якої можна визначити через відповіді на запитання «Хто я такий?». Оскільки тест являє собою нестандартизований самозвіт, то існує кілька варіацій цього тесту: в залежності від ходу дослідження та його умов може змінюватись процедура його проведення: досліджуваним пропонується за певний відрізок часу дати двадцять відповідей на питання «Хто я такий?». Існує інша інтерпретація за якої респонденти не обмежуються у часі. З метою дослідження екологічної самосвідомості особистості ми переформулювали вихідну інструкцію «Хто я такий?» на «Хто я в цьому світі?». Вважаємо, що переформулювання не змінило змістового навантаження, оскільки вихідний англійський тест містив запитання «Who am I?», що семантично значно ширше за україномовний варіант. За результатами тесту визначаються категорії відповідей, що мають охоплювати всю життєву вісь «Належність до соціальних груп», «Ідеологічні погляди», «Інтереси та захоплення (колекціонер, мисливець, вегетаріанець)», «Прагнення та цілі (булу відомим, мене шануватимуть)», «Самооцінка (гарна подруга/друг, чесна людина, віддана справі)». Передбачаємо, що з переформулюванням вихідного положення, зменшиться кількість тенденційних висловлювань та підвищиться рівень рефлексії.

Для дослідження особистісних ставлень до структури «Я-Світ» була використана методика діагностики суб'єктивного ставлення до природи «Натурафіл» С.Д. Дерябо. [5, с. 189]. Для дослідження діяльнісної екоспрямованості особистості нами була використана методика діагностики екологічної спрямованості особистості Б. Басса в адаптації Л.П. Журавльової та М.К. Романової [7]. Авторами було доповнено методу екологічно орієнтованими твердженнями, в яких репрезентовано екоцентричну спрямованість особистості. Досліджувані мають ранжувати твердження у порядку спадання значущості для респондентів. За допомогою методики можна визначити показник екоцентричної спрямованості.

Результати та їх обговорення. Встановлено, що юнаки частіше звертають увагу на свої прагнення та захоплення, націлені на майбутні результати (здійсненість чи реалістичність досягнення цілей при цьо-

му не має ваги), тоді як дівчата звертаються до оціночних суджень. Оскільки ми вдалися до переформулювання вихідного питального речення, то вдалося виокремити відповіді, що умовно віднесли до «екоспрямованої ідентифікації». Серед усієї вибірки екоцентричну спрямованість демонструють переважно хлопці раннього юнацького віку. Серед респондентів зустрічались такі відповіді «Я керівник світу», «Я лише частинка Космосу», «Я як і всі люди – Людина», «Я волонтер у притулку для тварин», тощо. Дівчата раннього юнацького віку демонстрували найменший відсоток екологічної спрямованості. Зрілий юнацький вік відрізняється усталеною само ідентичністю, що репрезентується у збереженні загально групових тенденцій.

Юнаки 18-21 року звертають увагу на власні якості та їх оцінку значно менше, ніж дівчата такого ж віку. Категорії самідентичності екологічної спрямованості у дівчат та хлопців зрілого юнацького віку виражені однаковою мірою. Екоспрямована ідентифікація є трьохмодальною [5, с.54-65]: Ставлення до себе як до частини світу, протиставлення себе навколишньому середовищу, ідентифікація себе з навколишньою дійсністю. Показники екологічної спрямованої ідентифікації мають не високі значення (8,9% та 7,6%) для раннього та зрілого юнацького віку. Що свідчить про недостатній розвиток екологічно спрямованої ідентифікації.

Більшість хлопців усвідомлюють себе частиною світу (43,7%), схильні приписувати собі в оточенні позитивну роль підтримувача, зберігача природи. Схильність юнаків теоретизувати та вести «софістичні» дискусії може спонукати їх орієнтуватися на природу, а не на оточення. Четверть досліджуваних юнаків, формулюючи самоідентичність протиставляють себе природі (23,4%), розвинений егоцентризм виражається у висловлюваннях «Я не належу цьому місцю», «Я людина асфальту». Досить велика частина юнаків (32,9%) ідентифікує себе з зовнішнім світом не акцентуючи увагу на соціальній приналежності. Для юнок характерна інша тенденція, вони протиставляють себе світу (45,5%), що пояснюється концентрацією на соціальних зв'язках та важливості для них набуття широкого кола спілкування. Зануреність у соціальне життя зменшує вартісну характеристику природи порівняно з соціальним оточенням. Лише одна п'ята дівчат ідентифікує себе (18,4%) з природним середовищем у якому знаходиться та здатна взяти на себе відповідальність по його збереженню та примноженню. Протиставлення (45,5%) себе середовищу зберігається і у старшому юнацькому віці, якщо така тенденція була у молодшому юнацькому віці.

Наступним етапом є визначення особливостей співвіднесення Я-реального та Я-ідеального у юнаків. Цільна Я-концепція екологічної самосвідомості особистості виражатиметься у адекватній диференціації себе реального з ідеальним. Враховуючи екоцентричну спрямованість тверджень згідно лайфстайл-теорії [6] характеристики особистості, що інтегрують її у природне середовище визначатимуться такими поняттями – егоїзм, охайність, наполегливість, дисциплінованість, життєрадісність та доброта, уважність – екоцентричні; працьовитість, заздрість, колективізм,

самокритичність, грубість, злопам'ятність, ввічливість – антропоцентричні; скромність, сміливість, нестриманість, скупість, чесність, байдужість – егоцентричні.

Інтеграційна спрямованість хлопців раннього юнацького віку більш виражена (23,4%) ніж у дівчат (19,9%). Вони орієнтовані на суб'єкт-суб'єктні стосунки з природою (походи, участь у природозберігаючій діяльності, підтримка відкритих стосунків з світом). Нажаль з віком ця тенденція зникає. Для юнаків значимішими стають антропоцентрична інтеграція, адже з пошуком майбутньої професії, укріпленням у соціальному середовищі, оточення соціальне стає значимішим. Зростає егоцентрична спрямованість у Світ. Природа стає джерелом надбання матеріальних цінностей. 19 представників зрілого юнацького віку, що взяли участь у дослідженні займаються, так звану «видобутком янтарної продукції», що є протиправною дією не лише на рівні законодавства, а й на рівні моральності. Досліджуваний Д. (19 років, тимчасово безробітний, ніде не навчається) зауважує [записано точно зі слів зі збереженням стилістики] «я розумію, що Житомирські ліси перериті і на них не залишилось жодного живого місця, але де ще у нас заробити? Хлопці на видобутку янтарю за місяць кілька тисяч доларів заробляють, а я що? Гірший? Ось уже купив собі машину». На зауваження чи розуміє він як його діяльність впливатиме на природу відповів «я звичайно розумію, що так не можна, але я ж не один такий. І взагалі, треба за це ув'язнювати, звичайно треба, але ж всі його видобувають». Тобто юнаки розуміють моральну та протиправну суть своєї роботи, але не намагаються нічого змінити, оскільки оточення, соціум не висуває їм відповідних прецедентів [5, с.174-188]. Треба зауважити, що такі випадки поодинокі, оскільки наша вибірка формувалась з урахуванням того, що учасники дослідження мають навчатися за різноплановими спеціальностями, але не можна ігнорувати і такі поодинокі випадки, що ще більше демонструють нівелювання стосунків «Я-Світ» молоддю. Вдаючись до стратегії уникнення, раціоналізації чи заперечення юнаки переорієнтовуються на антропоцентричну картину власного Світу.

Уявлення про те якими юнаки хотіли б себе бачити в природозберігаючій діяльності визначились наступним чином: юнаки усвідомлюють важливість гармонійного існування зі світом (25,9% та 26,3%) з віком. Старші юнаки усвідомлюють важливість екоцентричної інтеграційної спрямованості. Дівчата, навпаки, демонструють зменшення екоспрямованості та переорієнтацію на егоцентричну та антропоцентричну інтеграцію (22,7% та 23,3%) від раннього юнацького до зрілого юнацького віку. Вони визнають існування «природного», як такого, що «є, було та буде завжди», таку собі своєрідну константу, що не змінно оточує їх протягом життя. Дійсно, екологічні кризи на вік юнацтва в Україні не випали (порівняно з катастрофою на Чорнобильській АЕС), тому нинішній екологічний стан сприймається незмінним, а усі об'єктивні погіршення навколишнього середовища сприймаються відсторонено, бо лише 25,1% юнаків прагне у ідеалі покращити своє оточення.

Протягом усього юнацького віку незмінним залишається прагнення до антропоцентричної інтеграції особистості (51,6%), неможливість відмовитися від ієрархічної картини світу, де людина є вінцем природи призводить до ускладнення інтеграції особистості у природне середовище. Дівчата на відміну від хлопців ідеалізують (23,0%) можливості бажаної взаємодії з природою – співіснування, невтручання, гармонізація «Я-Світ» стосунків – але в реальності визнають (19,3%), що не роблять цього. Природа не сприймається як повноправний суб'єкт взаємодії з людиною юнаками, процес коеволюції (взаємовигідного співіснування) розглядається як бажаний але не обов'язковий

Етичні норми та правила не завжди є вирішальними для юнацтва. Досліджувана О. говорить, що «природу звичайно потрібно оберегати, робити для цього усе можливе, докладати будь яких зусиль, адже ми частина природи і ми без неї просто не виживемо». На запитання «що конкретно вона пропонує робити?», досліджувана відповіла, що «усе, що знадобиться для цього». На запитання чи погодиться вона взяти до себе на перетримку на один тиждень кішку, досліджувана одразу відмовилась, не висуваючи альтернатив (передати комусь іншому, віддати у притулок). Це свідчить про те, що хоча Я-ідеальне юнаків екоспрямоване, це абсолютно не свідчить про реальну діяльність.

Юнаки, що проживають в місті та селі мають відмінності у інтеграційній спрямованості у Світ. Хлопці, що проживають у місті не мають екоцентричної спрямованості на високому рівні. Інтеграція у природу передбачає емоційно-забарвлене ставлення до неї, наявність емпатичних переживань. Також цих у юнаків антропоцентрична спрямованість знаходиться на досить високому рівні. Для дівчат також справджується така тенденція – юнки, що проживають у місті мають нижчі показники інтеграційної спрямованості, ніж їх однолітки з сіл. Також спостерігається така тенденція: представники юнацтва майбутня професія яких пов'язана з природокористуванням виявляють вищий рівень екологічної спрямованості ніж їх однолітки. Цікаво, що майбутні психологи демонструють не антропоцентричну спрямованість, як очікувалось, а егоцентричну, що пояснюємо специфікою напряму підготовки, який передбачає високий рівень рефлексії та вчування у себе в першу чергу.

Наступним досліджуваним явищем стала екоцентрична спрямованість особистості, що виражає вчинкові реалізацію [7, с. 80-82] екологічної самосвідомості особистості. Показник екоцентричної спрямованості юнаків та юнок не високий за значенням. Нерозвиненість екологічного аспекту свідомості юнацтва свідчить про можливі труднощі у інтеграції молоді до природного середовища. Серед груп вибірки найвищий бал мають юнаки раннього юнацького віку (29,6 балів), тоді як найнижчий бал у дівчат раннього юнацького віку (22,1 бал). Хоча вважається, що жінкам притаманне чуттєве сприймання, і відтак більш точно відображення навколишньої дійсності, але наша вибірка демонструє протилежну тенденцію і орієнтацію дівчат на егоцентричну спрямованість особистості.

З віком ситуація змінюється, хлопці зрілого юнацького віку демонструють зменшення тенденції (26,3 бали) до екоцентричної спрямованості, тоді як дівчата навпаки, стають більш екоцентричноспрямованими (27,5 балів). Отже вік має визначальне значення у орієнтації юнацтва на екоцентричну спрямованість.

У юнаків спостерігається негативна тенденція до розвитку екоцентричної спрямованості, тоді як у дівчат навпаки виявляється позитивна динаміка змін до екоцентричної спрямованості. Дівчата вдаються до використання продуктів надбання природи як до засобу досягнення цілей не руйнуючи їх. Тоді як сучасні юнаки поставлені в такі умови, які змішують їх вдаватися до егоцентричної спрямованості.

Таблиця 1. Вікові та статеві особливості екоцентричної спрямованості на різних етапах юності

Досліджувані	Показники екоцентричної спрямованості	Вік (у роках)	
		15-17	18-21
Хлопці	\bar{x} (бали)	29,6	26,3
	%*	18,2	16,2
	ранг**	2,9	3,2
Дівчата	\bar{x} (бали)	22,1	27,5
	%*	13,6	16,9
	ранг**	3,3	3,0
Разом	\bar{x} (бали)	25,9	26,9
	%*	15,9	16,6
	ранг**	3,1	3,1

Примітка: * - від загальної суми балів (162), ** - ранг серед 4 напрямів спрямованості особистості.

Показники юнаків, що здобувають освіту екологічного напрямку демонструють значно вищий рівень екоцентричної спрямованості (38,9 балів), ніж їх однолітки. Це пов'язуємо з умовами їх навчальної діяльності та необхідності рефлексії ставлення до природи. Хлопці екологічно спрямованих напрямків підготовки демонструють екоцентричну спрямованість значно частіше, ніж їх однолітки. Спостерігається явна залежність між отриманим напрямком освіти та екоцентричною спрямованістю особистості. Юнаки 15-17 років демонструють високі показники за практичною шкалою інтенсивності суб'єктивного ставлення до природи, вони готові взаємодіяти з природними об'єктами не прагматичним чином, зберігаючи їх цілісність та природовідповідність. В зрілому юнацькому віці така тенденція зберігається, але прагнення залишається лише на рівні бажання та не переходить у вчинок.

Юнаки, що проживають у місті схильні ставитися до природи на рівні розумінні та знання (42,5 балів), але це не відображається на їх сприйманні оточуючої дійсності, тобто можна припустити, що вона досить опосередкована додатковими факторами. Досліджуваної С. (17 років) говорить «я дуже люблю природу, ботаніку краще всіх, дискавери мій улюблений канал». На запитання дослідника «Коли він в останнє був на природі з екскурсією» досліджуваній не міг згадати. Тобто опосередкованість суб'єктивного ставлення до природи може виражатися без реальної взаємодії з нею Та реального вчування у Світ. У дівчат на най-

нижчому рівні знаходиться перцептивно-афективне ставлення до природи.

Висновок. Екологічно спрямована ідентифікація юнаків та юнок виражена у трьох модальностях. Показники екологічної спрямованої ідентифікації мають не високі значення (8,9% та 7,6%) для раннього та зрілого юнацького віку. Що свідчить про недостатній розвиток екоспрямованої ідентифікації. Протягом усього юнацького віку незмінним залишається прагнення до антропоцентричної інтеграції особистості (51,6%). Юнаки, що проживають в місті та селі мають відмінності у інтеграційній спрямованості у Світі. Хлопці, що проживають у місті не мають екоцентричної спрямованості на високому рівні. Отже, усвідом-

лення людиною себе частиною цілісного утворення «Я-Світ», непрагматичне, непротиборницьке суб'єктивне ставлення до оточуючої природи, здатність усвідомити можливість власного впливу на оточуючу дійсність та перетворення егоцентричної та антропоцентричної самосвідомості на екоцентричну, свідоме планування стосунків зі Світом, усвідомлення свого місця та призначення у системі «Я-Світ», керування гуманістичними принципами під час взаємодії з об'єктами природи, рефлексія переживань та емоційних ставлень до Світу, відчуття емоційної єдності з ним будуть свідчити про сформовану «Я-концепцію» екоцентрично спрямованої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс; пер. с англ. М.И. Бобневой – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Выготский Л.С. Проблемы развития психики в 6 т. / Л.С. Выготский // Т. III. – М., Педагогика, 1983. – 368 с.
3. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 470 с.
4. Дерябо С.Д. Содержание и механизмы экологизации психического.— В кн.: Результаты выполнения научно-исследовательских работ Даугавпилсского педагогического института, финансируемых из государственного бюджета в 1992 г году.— Даугавпилс: Saule, 1993.— С. 22 – 29.
5. Дерябо С.Д. Методики диагностики и коррекции отношения к природе.— М.: ЦКФЛ РАО, 1995.— 147 с.
6. The Ecology of Wisdom: Writings by Arne Naess. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/The_Ecology_of_Wisdom.html?id=GWIZ_Kr2uwEC&redir_esc=y
7. Романова М.К. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості у дорослому віці [Текст]: дис. ... канд. психол. наук.: 19. 00. 07 / Марина Костянтинівна Романова. – Одеса, 2015. – 288 с.

REFERENCES

1. Burns R. Development of the I-concept and education / R. Burns; per. from english WE. Bobnevoy - Moscow: Progress, 1986 - 420 p.
2. Vygotsky L.S. Problems of the development of the psyche in 6 tons / LS Vygotsky // T. III. - M., Pedagogics, 1983. - 368 p.
3. Deryabo S.D. Ecological pedagogy and psychology / S.D. Deryo, V.A. Yaswin - Rostov-on-Don: Phoenix, 1996. - 470 p.
4. Deryabo S.D. Content and mechanisms of ecologization of the psychic. - In the book: Results of the research work of the Daugavpilssky Pedagogical Institute financed from the state budget in 1992. - Daugavpils: Saule, 1993.- P. 22-29.
5. The Ecology of Wisdom: Writings by Arne Naess. – Rezhym dostupu: https://books.google.com.ua/books/about/The_Ecology_of_Wisdom.html?id=GWIZ_Kr2uwEC&redir_esc=y
6. Romanova M.K. Psychological conditions of development of ecological consciousness in adulthood [Text]: dissertation of candidate of psychological sciences. : 19. 00. 07 / M.K. Romanova - Odessa, 2015. - 288 p.

Psychological features of the "I-concept" of young men with an eccentric and anthropocentric orientation

A. I. Lytvynchuk

Abstract. The article is devoted to the analysis of the results of an empirical study of the peculiarities of the "I-concept" of young men with ecocentric and anthropocentric direction. The intensity of the subjective attitude to nature is determined to determine the development of ecological self-awareness behind the components of intensity of interaction with the world.

Keywords: *ecological self-awareness, the "I-concept", the ecocentric orientation personality, the anthropocentric orientation personality*

Психологические особенности «Я-концепции» юношей с эгоцентрической и антропоцентрической направленностью

A. И. Литвинчук

Аннотация. Статья посвящена анализу результатов эмпирического исследования особенностей «Я-концепции» юношей с эгоцентрической и антропоцентрической направленностью. Определена интенсивность субъективного отношения к природе для определения развития экологического самосознания за компонентами интенсивности взаимодействия с миром.

Ключевые слова: *экологическое самосознание, «Я-концепция», эгоцентрическая направленность личности, антропоцентрическая направленность личности.*